دووربکەومـــەوە، بەرەو شـــاری حـــەســـەک بکەومـــەڕێ»[(١٦)]
بەگـەڕانەوەی (٢٥) ســاڵیش بۆ سـاڵـی ١٩٥٢ دەردەکـەوێت کـە قەدری جان لە ساڵی ١٩٢٧ لە کوردستانی تورکیا بەرەو سووریا هاتووە، بەپێی ئەم سەلماندنە هەموو ئەو راوبۆچوونانەی سەرەوە لە راستـی دوور دەخرێنەوە، جگەرخـوێنیش لـەم بارەیەوە دەڵێت «ئەم هەردوو گەنجە واتە (قەدری جان و رەشیدێ کورد) لە خوێندنی بلند هەڵاتبـــوون، لەمـــاڵی قـــەدری بەگ لە حـــەســـەک من ئەوانم ناسی».[(١٧)] شاعیر لەسووریا بە ماوەی شەش مانگ فێری زمانی عـەرەبی دەبێت، بۆیە زوو وەک مـامـۆسـتـا دادەمـەزرێ و پیـشـەی مامۆستایەتیشی لە زۆر شوێندا، وەک: (سەلیـمیـە، عین العرب، ئاموودێ، قامیشلۆ...) کردووە.

شاعیر پەیوەندی لەگەڵ زۆر لە سەرکردەو رابەرانی کورد هەبووە، جا چ بەبینین یان نامە گۆڕینەوە بێت، وەک پێشەوا قازی محەمەد و بارزانی نەمروعـەبدلرەحمان قاسملو، هەروەها دۆست و هەڤاڵی مەمدوح سەلیم بوو، کە ئەندامێکی کارای دامەزرێنەری کۆمەڵەی خۆیبـوون بـوو، بۆیە مـاڵی شـاعـیـریش بووەتە لانەی کـوردایەتی و قـوربانی دان، بەڵگەش بۆ قسـەکـانم ئەوەیە کـاتێک کـە کوڕەکـەی باسی ژیانی باوکی دەکات دەڵێت: «قـاسـملو ژی وەختـەکی رەڤی بوو، ل مالا باڤێ من بوو مێڤان»[(١٨)] واتە ئەوکاتەی رایکردبوو لە

١٦- حوسێن حەبەش، راپەڕینا چاندا کوردی دگۆڤارا هاوارێ دە، بەلاڤگەها هۆگربۆنن، چ١، ١٩٩٦ . ل٤٧ .(لاتینی)
١٧- جگەرخوین، ژینە نیگارا من، ئاپەک، ستـۆکـهـۆڵم، ١٩٩٥، ل ١٩٧ (لاتینی)
١٨- ڤازگال بازیدی، سەرچاوەی پێشوو.

ئێران بەو مانایەی ماڵەکەی وەکو بنەماڵەکانی دیکەی کورد بووەتە پەناو حەشارگەی قارەمانانی کورد. مامۆستا شوکر مستەفا دەڵێت: «لەو کاتەی کەمن لە سووریا بووم لەساڵانی نێوان (١٩٥٥-١٩٥٦) ئەوەی من دیقەتم دەکرد لە کوردەکانی سووریا لە هەموویان زیاتر قەدری جان و د. نورەدین زازا کوردایەتیان دەکرد، کوردپەروەربوون، بەتایبەتی قەدری جان کە زۆر پاک بوو لە کوردایەتییەکەی»[١٩] شاعیر لەساڵی (١٩٥٠)دەستی لەمامۆستایەتی هەڵگرتووەو لە وەزارەتی پەروەردە بووەتە سەرپەرشتیار.[٢٠]

لەکاتی یەکبوونی میسرو سووریا، لە کارمەندێتی دوور دەخرێتەوە، ساڵی (١٩٥٧)لەگەڵ «کۆمەڵەی لاوان»ی سووریا جێگای خۆی دەگرێ و دەچێت بۆ ڤیستیڤاڵی شەشەمی لاوان لە مۆسکۆ، رۆڵێکی گرنگی هەبوو لە ناساندنی دۆزی کورد بە جیهان، هەر لەم گەشتەدا، بەپێویستی زانی چاوی بە سەرۆکی نەتەوەی کورد (مەلا مستەفای بارزانی) بکەوێت، کە لەوکاتدا ئاوارەی ئەوێ بوو سەردانی بارزانی کردو شیعرێکیشی بە ناوی «سەرداریێ کوردا... بارزانی»* پێشکەش کرد.[٢١] بارزانی ئەم هەڵبەستەی لەلای خۆی

١٩- چاوپێکەوتنێک لەگەڵ رێزدار مامۆستا شوکر مستەفا ٢٨/١٠/٢٠٠١.

٢٠- ڤازگال بازیدی، هەمان سەرچاوە .

* ئەم شیعرە لە ساڵانی پەنجاکان لە لایەن «شەماڵ سائیب»ەوە کراوەتە بەسروود، شەماڵ سائیب ئەم هەڵبەستەی لە دکتۆر عیزەدین وەرگرتبوو، دکتۆر ئەم بیرەوەرییە دەگێرێتەوەو دەڵێت: «لەساڵانی پەنجاکان رۆژێکیان لەناو بازاڕی بەغدا بەخزمەت هونەرمەند شەماڵ سائیب گەیشتم دوای چۆنی و چاکی پێم گوت کاک شەماڵ بۆچی ئێستا بەرهەمت کەمە، ئەویش لەوەڵامدا گوتی: «ماشاڵڵا شاعیرانمان شیعری خۆیانمان نادەنێ، بۆ ئەوەی بیکەین بە گۆرانی»

پاراست و هێـژا (مـەسـعـود بارزان)یش لە پەرتووکـەکـەی خـۆیدا «البارزاني والحركة التحررية الكردية، ج٣» بڵاوی کردۆتەوە.

شـاعـیـر خـەباتێکی دوورودرێژی هەبووە، بەشـداری لەچەندین کـۆمـەڵە و ڕێکخـسـتنی کـوردایەتی کـردووە وەک: (کـۆمـەڵەی خۆیبوون)، هەروەها دۆستایەتی و پەیوەندی لەگەڵ کۆمەڵەی (هیوا)و تەنانەت لەگەڵ پارتی دیموکراتی کوردستانی عێراقیشدا هەبووە، لە ساڵی (١٩٥٠) بووەتە سکرتێری کۆمەڵەی (پێشڤەچوون)، ساڵی (١٩٥٧) ئەم کـۆمـەڵەیە دەگـۆڕدرێ و پارتی دیموکـراتی کـوردی سووریای لێ دروست دەبێت. هەر لەم ساڵەدا دەست لەکاری سیاسی بەردەدات، بەڵام مـەیدانی خـەبات وتێکۆشـانی کـوردایەتی چۆڵ ناکات.[٢٢]

د. عـیزەدین مـستەفا رەسووڵ دەڵێت: «قەدری جان دۆستێکی پتـەوو نەگـۆڕاوی کـۆمـۆنیـستـەکـان بوو، بەڵام نەچووە ناو پارتی کۆمۆنیستەوە»[٢٣] شاعیری ناوداری کورد (جگەرخوێن)یش لەو

وتم شیـعـرێکی خـۆشی قـەدری جان لەسـەر سـەرکردەی کـورد بـارزانیی لەلامـە، ئەگـەر دەتەوێ بیکەی بە سـروود دەت دەمێ. شـەمـاڵیش وتی لەوە چاکتر نییە، شیعرەکەی وەرگرت ورۆیشت ماوەیەکی پێچوو، شیعرەکەی کرد بە سـروود و لە رادیۆ گـوێم لێ بوو، بەڵام لەکـاتی گـوێ گـرتنم، هەسـتم کـرد دەسـتکاری شـیـعـرەکەی کـردووە، دوایی چاوم پێی کەوتەوەو پێم گـوت کـاک شەماڵ بۆچی دەستکاری شیعرەکەی قەدری جانت کردووە، لەوەڵام دا گوتی: «بە خـوای کـاکە وشـەکـان لەگـەڵ ئاوازەکـە نەدەهات بۆیە دەسـتکاریم کـردووەو هەروەها تاوەکو خەڵکی ئێرەش زیاتر تێ بگەن».ئەم وتانەم لە هێژا بەکر شاکر کاروانی مامۆستا لە زانکۆی سەلاحەدین وەرگرتووە کە خۆی چاوپێکەوتنێکی لەگـەڵ دکـتـۆر کردووەو ئەم گـوتانەی لە رۆژی ١٩٩٩/٢/٢٨ لەسـەر کـاسـێت تۆمارکردووە، لەو کاتەی خەریکی نووسینی ماستەر نامەکەی خۆی بوو.

٢١- اديب نادر: المصدر السابق، ص: ٧٢ .

٢٢،٢٣- دکتۆر عیزەدین مستەفا رەسووڵ، سەرچاوەی پێشوو.

بارەیەوە دەڵێت: «گەلەک جاران شەڕێ من دکرو دگۆت: چاوا شەڕی بەگ و ئاغا دکەی؟ تە دەڤ ژ ملەتپەروەری بەردایەو بوویە کۆمۆنیست لێ ڤێ پاشی بوو بوو دۆستێ کۆمۆنیستان»[٢٤] بەڵام پرۆفیسۆر (قەناتی کوردۆ) ئەمە بە راست نازانێ و دەڵێت: «قەدری جان ئەندامی پارتی دیموکراتی کوردی سووریا بوو».[٢٥]
مامۆستا (شوکر مستەفا) سەبارەت بەم بابەتە دەڵێت: (قەدری جان (کۆمۆنیست) نەبوو، چونکە رۆشنبیرانی ئەوێ واتە سووریا زۆر هاتووچۆی مالّی (رەوشەن بەدرخان)یان دەکرد، ئەوانەی نەدەهاتن تەنها شوعییەکان بوون چونکە ئەوان پێیان وابوو ئەم بنەماڵەیە لەگەڵ فرەنسیزەکان دەستیان تێکەڵ کردوەو جاسووسییان بۆ دەکەن، جا ئەگەر قەدری جان شیوعی بوایە، نەدەهاتە مالّی رەوشەن بەدرخان، کەچی بەپێچەوانەوە قەدری جان زۆر هاتووچووی مالّی رەوشەن بەدرخانی دەکرد.)[٢٦] بەپێی ئەم تێڕوانینانە ئەو گەواهییەمان بەدەستەوەیە کەوا قەدری جان کۆمۆنیست نەبووە بەڵکو پێشکەوتن خوازو دیموکرات خواز بووە.

لە نێوان ساڵانی (١٩٥٩-١٩٦١) لەسەر خەباتی کوردایەتی دەستگیرکراوە و بۆماوەی سێ ساڵ لەبەندیخانەی (مەزە)دا زیندانی کراوە، جگەرخوێنیش دەڵێت: «قەدری جان دوویان سێ جار کەوتۆتە ناو بەندیخانە».[٢٧]

٢٤- جگەرخوین، سەرچاوەی پێشوو ،ل ١٩٨.
٢٥- پ. قەناتی کوردۆ، تاریخا ئەدەبیاتا کوردی -١- سوێد- ١٩٨٣- ل١٨٦ .
٢٦- بروانە پەراوێزی ژمارە (١٩).
٢٧- جگەرخوین، سەرچاوەی پێشوو. ل١٩٨.

بەڵام دەبێ ئەم ئامـاژەیە، بەحـەزەرەوە وەربگرین کـە کـوڕەکـەی دەڵـێـت: «بـاوکـم هـیـچ جـــــارێـک نـەبـۆتـە، ئەنـدامـی پـارت و رێکخسـتنان، دیسان لەسەر ئەم پرسیارە، کاتی باوکم زۆرکەم بوو، لە مـاڵەوە بە دووردورێژی قـسـە بۆ ئێـمـە بکات».[٢٨] من پێم وانییـە زاناو پسـپـۆرێکی وەها رۆڵی سیاسی نەگێڕابێ بەتایبەتی کـاتێ کـە پەیوەندی بە پارتە سـیـاسـیـیـەکانەوە کـردووە. سـەرەڕای ئەمـەش ئەگـەر باش لە قـسـەکـانی کـوڕەکـەی وردبینەوە بۆمـان دەردەکەوێت کـە کوڕەکـەی ئاگای لە کـاری سیاسی بـاوکی نەبووە، چونکە کاری سیاسی ئەوکات بەئاشکرا نەدەکرا کە بەمانایەکی تر دەتوانین بلـێین قەدری جان نەیتـوانیـوە کـارە نهـێنیـیـەکان لەنێـوان ئەندامانی خێزانەکەی بدرکێنێ.

ساڵی (١٩٥٨)، لەو کاتەی بارزانی نەمر لەیەکێتی سۆڤیەتی پێشوو گەڕابووەوە باوەشی وڵات، قەدری جان دەبێتە میوانی و بەم بۆنەیەشەوە هەڵبەستێکی بە ناوی «شێری وڵات، بارزانی هات» بۆ رێز لێنان و پێشوازی کردن لە (بارزانی) دەهۆنێـتەوەو لە گۆڤاری (هیوا)و رۆژنامەی ئازادی بڵاوی دەکاتەوە، لە هەمان کاتدا هەست دەکـات کـە بزاڤی ئەدەب و نووسـینی زمـانی کـوردی لەبەرەو پێـشـچـووندایە زۆر خـۆشـحـاڵ و کـامـەران دەبێ،[٢٩] هەروەها رۆڵێکی گـەورەی بینیـوە، لەبەرەو پێش بردنی ئەدەبیـاتی کـوردی شان بەشانی ئەدەبیاتی جیهانی بە تایبەتی لەساڵانی سییەکاندا،

٢٨- ڤازگال بازیدی، سەرچاوەی پێشوو.
٢٩- اسـمـاعـیـل ابراهیم مـحـمـد صـالح، قـەدری جـان و هوزانا کـوردییـا هەڤچەرخ، گ: کاروان، ژ: ٢٧، ١٩٨٤، ل ٣٣.

کە خامەی شاعیر وەک سەرەڕمێک لەهێڵەکانی پێشەوەی بەرەی خەباتدا دەجەنگا.

کاتێک گۆڤاری (هاوار) بەرابەرایەتی (جەلادەت بەدرخان). دەرچوو شاعیر وەک نووسەرێک کەوتە گۆڤەندی نووسین و بەباشی ئەسپی خۆی لەم مەیدانەدا تاوداو بەچیرۆک و شیعرو وتار، رووپەلەکانی رازاندۆتەوە، هەروەها نازناوی (نەوزاد)ی بۆ خۆی هەڵبژاردووەو[٣٠] چەندین شیعری بەم ناوە بلاوکردۆتەوە، ئەم بەشداری کردنە بووەتە سەرچاوەیەکی گرنگی رۆشنبیری شاعیر، هەروەها گەلێک زمانیشی زانیوە، جگە لە زمانی کوردی کە بەهەردو شێوازی سەروو و خواروو، زمانی تورکی و عەرەبی و فەرەنسی و رووسیشی زانیوە.

ساڵی (١٩٧١) خانەنشین دەبێ و دوای چەند مانگێک، واتە لە ئابی ١٩٧٢/٨/٩[٣١] بە هۆی (نەخۆشیەکی کتوپڕ) کۆچی دوایی دەکات و لە گۆڕستانی شێخ خالیدی نەقشبەندی لە دیمەشق بەخاک سپێردراوە، لەسەرکێلی گۆڕەکەشی ئەم پارچە هەڵبەستەی عیزەت ئاغایێ دێرکی[٣٢] نووسراوە:

جـــەندەکێ د ڤێ گـــۆڕی دا

٣٠- گۆڤاری پەلین، ژمارە: ٥، ئەستەمبووڵ. ساڵی ٢٠٠٠، ل٤ . (لاتینی)

٣١- د، عزالدین مصطفی رسول، بکائیة الی قدري جان، جریدة التآخي، العدد ١١٢٦، ١٩٧٢ .

٣٢- حەسەن هشیار، قەدری جەمیل پاشا، گ: وان، ژ: ٦، سوێد، ١٩٩٣، ل١١ . (لاتینی)

زۆر نـازک و جـــــــوانـه
ژدێرکـــا چیـــایێ مـــازی
نـاڤێ وی قـــەدری جـــانه
هەزار خـــوەسی ل گـــۆڕا وی
هـۆزانـەکـی کـــــــوردانـه
وەلاتپـــارێزەکی قـــەنج بوو
رۆهســـتین ژێ گـرتی جـانه
گـــۆرێ خـــســـتـه زکی خـوە
ئـەو ژی کـــــره قـــــوربانـه
ژ پشـــتـا مـــه کـــوردان چوو
ئـەڤ زانـایـێ زمـــــانـه[٣٣]

وەک زۆربەی هەرە زۆری شـاعـیـرانی سـەردەمی خـۆی، تاڵی و ســوێری و ژیانی ئاوارەیی و دوورە وڵاتی چێـــشـــتـــووە، بیـــری کوردایەتی هێلانەی لەمێشکیدا دروست کردبوو، هەرگیز لە خەباتی سیـاسی مـیللەتەکەی خۆی دوورنەکـەوتۆتەوەو هەر لەبەر ئەمەشـە دەبینین راوەدونـان وزینـدان و ئـاوارەیی ودوورە وڵاتی چنـگی پێ هەڵچنیوە، بەڵام ئەو هەمیشە کۆڵی نەداوە، تا کوردیش مابێ ناوی قـەدری جـان بەپـیـتی زێڕین و بە درەوشـاوەیی لە نێـو لاپەڕەکـانی مێژووی ئەدەبی کوردیدا تۆمار دەکرێت.

٣٣- ڤازگال بازیدی، سەرچاوەی پێشوو.

قەدری جان و ئەدەبیاتی تازەی کرمانجی ژووروو

کاتێک کە باسی تازەگەری لە شیعرو ئەدەبیاتی کوردی کرمانجی ژووروو دەکەین، دەبێ نەختێک بۆ دواوە بگەڕێینەوەو بزانین کێن ئەو شاعیرانەی کەبۆ یەکەم جار نووکی خامەیان خستە کارو شیعری نوێیان پێ نووسی وورووپەلەکانی ئەدەبیاتەکەمانیان رازاندەوەو ئەو کەلێنە گەورەیەی ئەدەبیاتی کوردییان پڕکردەوە، یەک لەو شاعیرە مەزن و ناودارانەش «عەبدول رەحیم رەحیمی هەکاری (١٨٩٠-١٩٥٨)یە، کە لە ساڵی (١٩١٨) توانی ئاڵای تازەکردنەوە بەرز بکاتەوەو چەندین پارچە شیعر لە گۆڤاری ژین (١٩١٨-١٩١٩) بڵاو بکاتەوەو بناغەی ئەدەبیاتی تازەی کوردی کرمانجی ژووروو دابڕێژێت و ببێتە سەر ئامەدی ئەدەبیاتی تازەی شیعری کوردی.

بەڵام هەندێکی تر لە شاعیران توانییان ئەم گۆڕانکارییە پەرەپێبدەن و بەرەو پێشەوەی ببەن و بیگەیەننە لوتکەی هەرەبەرز لەوانیش: (قەدری جان و کامەران بەدرخان) بوون. وەلێ لێرەدا دەمەوێ رۆلی قەدری جان بخەمە بەرچاو، چونکە بە دواداچوون و لێکۆڵینەوەکەمان تایبەتە بە ئەو. دەبێ ئەوەشمان لەبیر بێ کە شاعیر لەسەرەتادا، دەستی بەنووسینی شیعری کلاسیکی کردووە، بەڵام توانی ئەو قەیدو زنجیرانەی شیعری کوردییان پابەنکردبوو بشکێنێت و شیعری کوردی لەو کۆت و بەندانە رزگاربکات کە ئەمە خۆی لەخۆیدا بەشۆڕشێکی گەورە دەژمێردرێت بەسەر شیعری

کـلاسـیکی کـوردی. ئەوەی شـایانی باسـە ئەم شـۆڕشـەش لەژێر کاریگەری شیعری ڕۆمانتیکی تورکی بوو، بەتایبەتی شیعرەکانی شاعیری ناوداری تورک «نازم حیکمەت».[1] سەرەڕای ئەمەش ئەگەر ئاوڕێک لە شیعرەکەی (ئەز دچم مۆسکۆ) بدەین بۆمان روون و ئاشکرا دەبێت کە شیعرەکەی لە ژێر کاریگەری نازم حیکمەت نووسیوە بەتایبەتی دوای ئەوەی هەر خۆیشی لە مۆسکۆ برادەرایەتیان پەیدا کردۆتەوەو یەکتریان پەسەند کردووە، لەم بارەیەوە مامۆستا شوکر مستەفا دەڵێت: «قەدری جان سەقافەتێکی تورکی هەبوو، شارەزایی چاکی لە ئەدەبیاتی کۆنی تورکی هەبوو، واتە کلاسیکی تورکی جگە لەمەش زمانی تورکی زۆر بە چاکی دەزانی».[2] شاعیر کێشی سەربەخۆو خۆماڵی بەکارهێناوەو خۆی لەقافیەی شیعری کلاسیکی دوور خستۆتەوە، هەروەها لەشیعرەکانیدا زۆر جار چاومان بە هەندێ کەڤاڵ و وێنە دەکەوێت، کە بە وشە جوانەکانی زمانی کوردی کێشاویەتی، تەنانەت توانی بەزمانێکی وابنووسێت کە هەموو دەڤەرەکانی کوردستان لە هەڵبەستە شیرینەکانی تێبگەن،واتە زمانی شیعری قەدری جان زمانێکی یەکگرتووی کوردی بوو، ئەمەش بە ئاشکرا لەشیعرەکانی رەنگیداوەتەوە.[3]

١- دکتۆر عیزەدین مستەفا رەسووڵ، ئەدەبیاتی نوێی کوردی، چ (خوێندنی باڵا)، هەولێر، ١٩٩٠ ل ١٦٠.
٢- چاوپێکەوتنێک لەگەڵ ڕێزدار مامۆستا شوکر مستەفا لە ڕێکەوتی ٢٨/١٠/٢٠٠١.
٣- دکتۆر عیزەدین مستەفا رەسووڵ، بۆ مەرگی قەدری جان.ر: ژین، ژ: ١٩٧٢،٨٤.

دکتـۆر عـیزەدینیش دەڵێت: «هۆنراوەکانـی قـەدری جان بەزمـانێکی کوردیی ساکار نووسراون، بەڵام پاراو و جوان و ڕەوان، ئەوەی جـوانیشی بەو وشە ساکارانە بەخشیوە، ئەو مـوسیـقای شیـعرەیە کە هونەرمەندانە دەنگی شاعیرانەی قەدری جانی بەرزکردۆتەوەو وشەکانی لەگەڵ یەکدا کردووە بە ئاوازێکی یەکگرتووی دەنگدار، کە لە هەر باس و شوێندا ببێ بەدەنگ و مـوسیـقای ئەوباسە». [٤] راستـە قـەدری جان بە کـوردییـەکی ڕەوان و پەتی وشەی ساکاری بەکارهێناوە، بـەڵام مانا و هزری قـووڵـیان بەخۆوە گرتووە، بەڵگەش بۆ قسەکانمان ئەو دوو هەڵبەستەیە کە بە ناوی «ریبـاتازە و بەگێ ئـاخر زەمـان» هۆنیـویەتەوە، جگەلـەمـەش شیـعرەکانی تام و چێژێکی تایبەتی و وێنەی جیـاوازییـان تێدایە کە جیـاوازییـەکی زۆریان هەیە، لەگەڵ هۆنراوەی شاعیرەکانی تر.

نووسینـی شیـعری تازە لەلایەن شـاعیـرەوە، دەگـەڕێتـەوە بۆ سـاڵانی سیـیـەکـان کـە لەگـەڵ شـاعـیـرانی سـەردەمی خۆی وەک: «جگـەرخـوێن و عوسمان سەبری... تاد» لە هەموو ئەو گۆڤارانەی کە لە سووریا و لوبنان دەردەچوون تیـابەشداربووە، پرۆفـیـسـۆرو زانـای کـورد قـەناتـی کـوردۆ لەم ڕووەوە دەڵێت: «ناوودەنگی قـەدری جـان بە ناوودەنگی جگەرخـوێن و عـوسمـان سەبری گرێ دراوە، راستـی وتووە لە نووسـینەکانی خۆیدا ئەو نەقـاسی وانە، ناگـێـژەوان... ئەویش وەک هەردوو شـاعـیـرانی تر، ل سەری چیایێن کوردستـانی دەنگی خۆی بەر بەکچ و گەنجان کـردووە، لە شیعرو چیرۆک و سەرهاتییەکانی خۆیدا». [٥]

٤- هەمان سەرچاوە.
٥- پرۆفـیـسۆر قـەناتی کـوردۆ، تـاریخا ئەدەبیـاتا کـوردی- ١- سـتـۆکـهـۆڵم- سوێد- ١٩٨٣، ل ١٧٧ . (لاتینی)